

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

**Ebû'l-Hâris Arslan Câzib, Gazneliler Devletine Yaptığı Askerî ve İdarî Hizmetler
Abû'l-Hâris Arslan Jadhîb, The Military And Administrative Services To The
Ghaznavid State**

Arslan DURDU

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
arslan.durdu@istiklal.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-4105-4227

Öz: Tarih, kahramanlar ve büyük şahsiyetlerle tekemmül eder. Kahramanlar ve büyük şahsiyetler tarihten çıkarıldığı zaman, tarihten geriye çok az şey kalır. Büyük şahsiyetler, aynı zamanda büyük yardımcıları bulup onların hizmetlerinden faydalanmasını bilen adamlardır. Tarihte büyük işler başarmış büyük şahsiyetler çoğu kez yardımcıları ile birlikte anılır. Türk tarihinin gördüğü en büyük kahramanlardan biri, Gazneli Mahmud'dur. Mahmud'un en güvendiği komutan ve yardımcılarından biri ise Ebû'l-Hâris Arslan Câzib'dir. Arslan Câzib, Gazneli Mahmud dönemi bilhassa da Gazneliler tarihi için önemli bir şahıstır. Arslan Câzib ile ilgili ana ve ikinci el kaynaklarda azda olsa ilmi kayıtlara tesadüf edilmektedir. Fakat bu dağınık ve yetersiz kayıtlar, araştırma eserlerde bir araya toplanarak hakkında müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Arslan Câzib'in askerî ve idarî kariyerinde önemli vazifeler üstlendiği görülmektedir. Bu çalışmada Gazneli Mahmud'un hükümdarlığı zamanında onun hizmetinde Hâcib, Tûs Valisi ve sipehsâlâr olarak görev yapmış olan Arslan Câzib'in hayatı ile beraber Gazneliler devletinde üstlendiği askerî ve idarî roller ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arslan Câzib, Gazneli Mahmud, Gazneliler, Tûs, Sipehsâlâr, Hâcib.

Abstract: History is finalised with heroes and great personalities. When heroes and great personalities are removed from history, very little remains of history. Great personalities are also men who know how to find great helpers and utilise their services. Great personalities who have achieved great things in history are often remembered together with their helpers. One of the greatest heroes of Turkish history is Mahmud of Ghazni. One of Mahmud's most trusted commanders and assistants was Abû'l-Hâris Arslan Jâzib. Arslan Jâzib is an important figure for the history of Mahmud of Ghaznavid period and especially for the history of Ghaznavids. There are a few scholarly records about Arslan Jâzib in primary and secondary sources. However, these scattered and insufficient records have not been gathered together in research works and an independent study has not been carried out on him. It is seen that Arslan Jâzib undertook important duties in his military and administrative career. In this study, it will be tried to reveal the life of Arslan Jâzib, who served in the service of Mahmud of Ghaznavid during his reign as Hâjib, Governor of Tûs and sipehsâlâr, and the military and administrative roles he undertook in the Ghaznavid state.

Keywords: Arslan Jadhîb, Mahmud of Ghazni, Ghaznavids, Tûs, Sipahsâlâr, Hâjib.

*Geliş Tarihi:*18.04.2024

*Kabul Tarihi:*02.08.2024

*Yayın Tarihi:*31.12.2024

Atıf: Arslan, D. (2024). Ebû'Hârîs Arslan Câzîb, Gazneliler devletine yaptığı askerî ve idarî Hizmetler. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1440-1450. Doi: 10.33437/ksusbd.1470538

GİRİŞ

Ebû'l-Hâris Arslan Câzib, Sultan Mahmud'un saltanatının başından beri Gazneli Devleti'ne hizmet eden büyük Türk komutanlarından biridir. Hayatı ve Gazneli tarihindeki faaliyetlerine geçmeden önce ismindeki "Câzib" kelimesi hakkında kısaca bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. "Câzib" kelimesi, Arapça (c-z-b) kökünden gelen "sürüklemek, çekmek" anlamlarına gelmektedir (Şemseddin Sâmî, 2009, s. 463). Bu nedenle "Câzib" kelimesini unvan olarak düşündüğümüzde bir anlam ifade etmiyor gibi görünmektedir. el-Menînî'ni "*el-Fethu'l-Vehbî alâ Târîhi Ebî Nasr el-Utbî*" adlı şerhinde bu kelimeyi "cenibetü'l-hassa" sultanın has yedek hayvanlarını çeken bir seyis "cenibet-keş" olarak yorumlamıştır (el-Menînî 1286: 311-312). Arapça yazım şeklinde önce isim sonra unvan verilmektedir. Utbî'ye ait iki farklı Arapça yazma nüshayı incelediğimizde bu nüshalarda isim hep "Arslan el-Câzib" şeklinde geçmektedir (Utbî, Feyzullah Efendi Koleksiyonu 34 Fe 1409: 78b, 130a; Utbî, Arabe 6196: 59b). Beyhakî'ye ait bir yazma nüshayı incelediğimizde ise bazı sayfalarda "câzib" yerine "hâzib" yazımlarına rastlanmaktadır (Beyhakî, Persian 1054: 31b, 67a, 265a). Muhtemelen bu kelime hem Utbî hem de Beyhakî'nin müstensihleri tarafından yapılan yazım hatasından kaynaklanmaktadır.

Nitekim Utbî'nin yazma nüshalarında "Altuntâş el-Hâcib" yazım şekli bunu doğrulamaktadır. Örneğin, İbnü'l-Cevzî kendisini "Arslan el-Hâcib" diye zikretmektedir (İbnü'l-Cevzî 1992, XV: 133). Yine el-Hüseynî kendisini "el-Hâcib Arslan" diye zikreder (Hüseynî 1933: 3, 1999: 2).¹ Bunlardan farklı olarak *Cami'ü't-tevarih* adlı eserde "Arslan-şâh" şeklinde geçmektedir (Reşidüddîn Fazlullâh 1999: 104). Yapılan tüm bu karşılaştırmalardan sonra kelimenin doğrusunun "Hâcib" olarak okunması daha muhtemel gibi görünmektedir. Fakat Arslan Câzib'e ait bir kitabe olayı açıklığa kavuşturmaktadır. Abdur Rahman tarafından "*The Zalankot Bilingual Inscription*" adlı başlık altında yayınlanan bir çalışmada yer alan kitabenin satırlarında "Arslan el-Câzib" ifadesi geçmektedir (Abdur Rahman 1998: 469-473). Kitabedeki bu ifade hâcib-câzib tartışmasını ortadan kaldırmaktadır.

Kaynaklarda Arslan Câzib'in ailesi, doğum tarihi ve eğitimi hakkında sarih kayıtlar bulunmamaktadır. Bazı kaynak eserlerdeki kayıtlardan hareketle bu konular hakkında birtakım bilgilere ulaşabilmekteyiz. Avfî, Moğollardan evvel İran'a hâkim olan hanedanlara ait iki binden fazla edebî ve tarihi hikâyeyi içeren "*Cevâmi'u'l-hikâyât ve levâmi'u'r-rivâyât*" adlı eserinde Arslan Câzib, Ahmed Meymendî (Merçil 2004: 504) ve Sultan Mahmud'un çocukluk arkadaşı, okul arkadaşı olduklarından ve birlikte büyüdüklerinden bahsetmektedir (Avfî, Hasan Hüsnü nr. 720: 94b; Celâl-zâde Sâlih Çelebi 2017: 837-839).

Türk asıllı müellif Devletşâh Semerkandî (ö.900/1494-95[?]), Selçuklu tarihi kaynaklarında Gazneli Mahmud ile Arslan Câzib arasında bir akrabalık ilişkisinden bahsedildiğini nakletmektedir (Devletşâh 1338: 132, 1977: 228). Selçuklu tarihi kaynaklarını incelediğimizde bu tür bir kayda rastlamadık. Devletşâh'ın zikrettiği Arslan Câzib ile Mahmud arasındaki akrabalık muhtemelen babası veya babasının ailesinden bir kişinin vasıtası ile olmuştur. Nâsırüddin Münşî-i Kirmânî ve Hândmîr ise Ahmed Meymendî'yi Mahmud'un süt kardeşi olarak zikreder. (Kirmânî 1337: 41; Hândmîr 1357: 139). Bu bilgilerden hareketle şu sonuca varılabilir: Eğer Arslan Câzib'in babası, Sebük Tegin'in hükümdarlığı döneminde yüksek bir mevkiye sahip olmasaydı oğlu Arslan Câzib, Meymendî ve Mahmud ile çocukluk arkadaşı olamazdı. Mahmud, Meymendî ve Arslan Câzib'in çocukluk arkadaşı olduğundan yola çıkarak bir hesaplama yapıldığında onun da doğumu 970'li yıllara tekabül etmektedir. Sonuç olarak Arslan Câzib'in doğum yılı hakkında net bir tarih vermek mümkün değildir. Büyük ihtimalle Mahmud'un şehzadeliliği zamanında onun yanında idi ve tahta geçmesiyle birlikte de onun en güvendiği adamları arasındaki yerini almıştır. Yine Arslan Câzib'in, Ahmed Meymendî ve Sultan Mahmud ile çocukluk arkadaşlıklarını göz önüne aldığımızda birlikte eğitim aldıklarını söyleyebiliriz.

Aile hayatı hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bir erkek ve bir kız çocuğu vardır. Beyhakî, oğlunu Süleyman-i Arslan Câzib diye zikreder (Beyhakî 1383: 536). Arslan Câzib, Selçukluları Horasan'dan çıkarmak için hayatı boyunca mücadele vermişken oğlu Süleyman Selçukluların safına geçip Gaznelilere karşı savaşmıştır. Kızı ise Gaznelilerin önemli Sipehsâlârlarından biri olan Nûş Tegin ile evlenmiştir (Beyhakî 1383: 612; 2019: 610).

¹ Bundârî de el-Hâcib şeklinde geçmektedir. Bkz. (Bundârî, 1318, s. 5). İbnü'l-Esir ve Râvendî'de "Arslan Câzib" olarak zikredilmektedir. (Râvendî, 1921, s. 92; Râvendî, 1991, C. 1, s. 91; İbnü'l-Esir, 1991, C.9, s. 122, 179, 363).

Beyhakî Tarihi'nde geçen "Satılmış Hâcib Arslan" isimli biri Arslan Câzib'in emrindeki komutanlar arasındadır. Bu kişi 5 Cemaziyülevvel 428 yılında (24 Şubat 1037) vefat etmiştir (Beyhakî 1383: 488-489; 1390: 558). Emir Muhammed zamanında hazinedarlık yapmıştır. Horasan'dan Emir Mesud'u karşılamaya giden ilk kişi olduğu için Emir, onu yükseltmiş ve onu Bağdis askerî valiliğine tayin etmiştir. Emir Mesud'u karşılamaya gittiğinde yanında Arslan Câzib'in gulâmlarından bazılarını da götürmüştü (Beyhakî 1383: 488).² Tüm bu kayıtlardan yola çıkarak Arslan Câzib'in diğer devlet adamları gibi gulâmları bulunduğunu söyleyebiliriz. Fakat sahip olduğu gulâm sayısı hakkında bir kayıt yoktur. Bunlar muhtemelen vefat ettiğinde Mahmud tarafından başka devlet görevlerine verilmiş ya da kendi hizmetine alınmıştır. Devlet içerisinde güçlü bir nüfuza sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklar Arslan Câzib'in karakteristik özellikleri hakkında şu bilgileri aktarmaktadır. Beyhakî, "Arslan Câzib gibi bir kahraman kimse görmemiş ve işitmemiş idi" (Beyhakî 1383: 505-506). Ahmed b. Mahmud, "Sultan Mahmud'un çok acımasız ve merhametsiz bir hâcibi vardı. İsmi Arslan olan bu hâcib ileri görüşlü, doğru önlemler alan ve olayları detaylı analiz eden dikkatli bir kimse idi" (Ahmed b. Mahmud 2011: 24-25). Firdevsî, "Tûs'un kahraman valisidir ki savaşta aslana meydan okur. Felekten eline geçen her serveti bağışlar, dünyada nasip olarak yalnız takdir ve övgü arar" (Firdevsî 1366: 18). Netice itibari ile Arslan Câzib cesur, ileri görüşlü, ihtiyatlı ve araştırmacı bir karaktere sahiptir. Tarihi kaynaklarda geçen acımasız ve merhametsiz gibi ifadeler, Selçukluların ok atmalarını engellemek için parmaklarının kesilmesini istemesinden ileri gelmektedir. Bu, Selçukluların okçuluk konusundaki ustalıklarını bildiğini ve onları büyük bir tehdit olarak gördüğünü gösteriyor.

Arslan Câzib'in doğum tarihi gibi ölüm tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, Sultan Mahmud 23 Rebiyülahir 421 tarihinde (30 Nisan 1030) Gazne'de vefat ettiğinde kendisi hayatta değildir. Çünkü Sultan Mahmud onun yerine Horasan sipehsâlârlığı görevine Asığ Tegin Gazi'yi tayin etmişti. Bu nedenle Arslan Câzib'in ölüm tarihini 420 veya 421'in başları 1029 yılı olarak söyleyebiliriz. Kendisinin yaptırdığı Ribât-ı Seng-i Best de gömülüdür (Fazlullâh C. II/5 1999: 12; Fazlullâh 2014: 60; Râvendî 1991: 91; Devletşâh 1977: 228; Nişâbûrî 1332: 13). Belh şehrinin bir kenarında sultan sarayından uzak bir yerde bir de sarayı bulunmaktadır (Beyhakî 1383: 241). Hatta Sultan Mesud tarafından şehzade Emir Mevdûd'a Belh şehrinin menşuru tevdî edildiğinde Emir Mevdûd bahsedilen bu sarayda konaklamıştır (Beyhakî 1383: 499).

GAZNELİ DEVLETİNE YAPTIĞI HİZMETLER

İdarî Hizmetler

Gazneli Devleti tarihi kaynaklarında Arslan Câzib'in, Sultan Mahmud dönemindeki hadiselerde aktif bir rol oynadığı görülmektedir. Gazneli devletine askerî, idarî ve siyasî birçok hizmette bulunmuştur. Gerek siyasî gerekse askerî tecrübelerinden dolayı Sultan Mahmud'un güvendiği devlet adamları arasındaki yerini almıştır. Arslan Câzib'in idarî hizmetlerinden ilki Hâciblik³ görevidir. Gazneli askerî teşkilatında gulâm sisteminden yetişip hâciblik rütbesine ulaşan Türk gulâmlara valilik ve kumandanlık gibi vazifeler verilirdi.⁴ Arslan Câzib de gulâm sisteminden yetişmiş ve ilk zamanlar Sultan Mahmud'un Hâcib'i olarak görev yapmıştır.

Bir müddet sonra ise Sultan Mahmud tarafından Tûs⁵ valiliğine tayin edilmiştir (Utbî 1334: 134). Nitekim kaynaklarda adı Tûs valisi⁶ ifadesi ile birlikte zikredilmektedir. Sultan Mahmud, biraderi Nasr b. Sebük Tegin'i Horasan Sipehsâlârı olarak tayin ettiği aynı yıl içinde Arslan Câzib'i de Tûs valisi olarak

² Türkçe Tercümede "Arslan'ın gulâmlarından" ifadesi zikredilmemiş, "O zaman birkaç kölesini de beraber getirmişti" şeklinde tercüme edilmiştir. Bkz. (Beyhakî, 2019, s. 485).

³ İslâm öncesi Türk devletlerinde de bulunan hâcibliğin menşei Sâsânîler zamanına kadar uzanır. Sâmânîlerden Gaznelilere geçmiştir. Bkz. (Köprülü, 1987, C. 5/I, s. 30-31; Uzunçarşılı, 1988, s. 33; Palabıyık, 2002, s. 184; Kortel, 2006, s. 93; Taneri, 1996, C. 14, s. 508-511).

⁴ Gulâm sisteminin yetiştirdiği en önemli komutanlardan biri de Gazneli devletin kurucusu Alptegin'dir. Bkz. (Göksu, 2011, s. 97-116; Nizâmülmülk, 2016, s. 88).

⁵ Tûs şehri, Horasanın diğer şehirleri Nişabur ve Merv gibi önemli bir konumda bulunmasına rağmen hiçbir zaman Horasan bölgesinin merkezi konumuna gelememiştir. (Mukeddesî, 2003, s. 214-215; Mukaddesî, 2015, s. 273).

⁶ İngilizce çevirisinde bir yerde, "Multan'ın tanınmış ve ünlü bir adamı olan Arslan Câzib" olarak sehven yanlış bir ibare kullanılmıştır. (Utbî, 1828, s. 363). Farsça neşrinde aynı ifade Tûs valisi olarak zikredilmektedir. Bkz. (Utbî, 1334, s. 199).

taayin etmiştir. Şair Ferrûhi, isim vermeden Tûs şehrinde Sultan Maħmûd'un bir emirinin bulunduğunu zikretmektedir. Bu Arslan Câzib'den başkası değildir. Altûntâş'ın hizmetini örnek göstererek Tûs emirinin de Mahmud'a itaat ettiğini zikreder (Sîstânî 1335: 258).

Arslan Câzib, Hâcib olarak başladığı siyâsî hayatına Tûs valisi ardından Horasan sipehsâlârı olarak devam etmiştir. Horasan sipehsâlârlığı Gazneli Devleti'nin en yüksek askerî ve sivil idarî mevkiidir. Sipehsâlâr, askerî anlamda ordu komutanı idarî anlamda validir. Horasan sipehsâlârlığının merkezi ise Nişâbur şehridir. Sipehsâlârlar tayin edildikleri bölgelerin askerî ve idarî işlerini yürütmektedirler.

Gazneli tarihi hakkında çalışmalar yürüten Erdoğan Merçil, Nasr b. Sebük Tegin'den sonra Horasan Sipehsâlârlığına kimin tayin edildiği hususunda görüş belirtmenin zor olduğunu ama bu kişinin Arslan Câzib olabileceğini ifade etmektedir (Merçil 2011b: 462). Biz, Merçil'in bu görüşüne katılıyoruz. Arslan Câzib, Horasan sipehsâlârı Emir Nasr vefat edene kadar Tûs valiliği görevinde bulunmuştur. Emir Nasr, 412/1021-1022 tarihinde vefat edince (Gerdîzî 1363: 402)⁷ bu tarihten sonra Horasan bölgesinin idarî ve askerî işleri Arslan Câzib'e devredilmiştir. Cûzcânî, onu "Hâcib-i Horasan Arslan Han" şeklinde kaydetmektedir (Cûzcânî 1391: 270; 2015: 61).

Arslan Câzib'in Horasan Sipehsâlârı olarak görev yaptığı ve bu görevi başarı ile yürüttüğü Beyhakî ve Şebânkâreî'nin ifadelerinde de net şekilde görülmektedir. Beyhakî şu ifadeyi kullanır; "Sultan Mahmud, Arslan Câzib'in vefatından (1028-1030?) sonra böyle bir komutanın görevini Asıĝ Tegin Gazi'ye verdi (Beyhakî 1383: 113). Bu ifadeler bu görevin daha evvel Arslan Câzib tarafından ifa edildiğinin bir delilidir. Ayrıca Beyhakî, Asıĝ Tegin Gazi'nin, Arslan Câzib ve diğer kumandanlardan daha çok debdebe ve hürmet ile karşılandığını zikretmektedir. Arslan Câzib'in görev yaptığı dönemde dahi bu kadar debdebe ve ihtişam görmedim şeklinde ifade kullanması Arslan Câzib'in devlet içerisindeki gücünü ve konumu göstermektedir (Beyhakî 1383: 154-155). Çünkü Mahmud, ona Arslan Câzib gibi bir adamın mevkisini vermiş ondan başka kimseyi bu mevkiye layık görmemiştir ifadeleri, Arslan Câzib'in gücünü ve Horasan sipehsâlârlığı görevini de ifa ettiğini göstermektedir (Beyhakî 1383: 155).

Yine Şebânkâreî'nin ifadeleri Arslan Câzib'in Horasan'da sipehsâlâr olarak görev yaptığını açıkça göstermektedir. Şebânkâreî: "Büyük bir Türk olan Arslan Câzib, Sultanın gulâmlarından biri ve tüm Horasan bölgesinin hâkimi idi..." "...Arslan Câzib, Horasan bölgesinin dört sınır şehrinin hâkimi idi..."(Şebânkâreî 1363: 63-64, 80).

Arslan Câzib devletin idarî kademelerinde de güç sahibidir. Bu gücü kullanarak Gazneli Devleti'nin idarî işlerine dolaylı yollardan müdahale ettiği görülmektedir. Bunun en güzel örneği, Sultan Mahmud tarafından hapsedilen vezir Meymendî için Bû-Nasr-ı Muşkân'a mektup yazması ve ondan vezir Meymendî'ye destek çıkmasını istemesidir ('Ukaylî 1337: 152-161; Seyyid Ali 1967: 13-15). Bu mektubun örneği bulunmaktadır. Olay şu şekilde zikredilmektedir. "Sultan Mahmud'un Hâce Ahmed Meymendî adında bir veziri vardı. Devletin önde gelen görevlilerinin ona karşı hürmet edip saygı göstermesinden Sultan Mahmud rahatsızlık duyar ve onu vezirlikten azletmeği düşünürdü. Bu durumu öğrenen Arslan Câzib hemen harekete geçip Bû-Nasr-ı Muşkân'a, Ahmed hakkında bir mektup yazmış, mektubunda Ahmed'in iyi bir vezir olduğu, görevden alınmaması gerektiği yönünde telkinlerde bulunmuştur." Bû-Nasr-ı Muşkân mektubu sultana sunmak için fırsat kollamaktadır ve bu fırsatı bir işret meclisi sırasında yakalar. Sultan Mahmud'a, Arslan Câzib'in gönderdiği mektup hakkında bilgi verir ve vezir için kendi düşüncelerini de ifade eder (Ukaylî 1337: 152-161; Kirmânî 1337: 41-43). Fakat Sultan Mahmud bildiğini okur ve vezir Ahmed'i vezirlikten azleder. Bir müddet geçtikten sonra ülkede fesat çıkar. Sultan Mahmud vezir Ahmed'i azlettiğine pişman olur.

Netice itibariyle Arslan Câzib'in Gazneli devleti içerisinde bir nüfuzu vardır. Oğlunun devlet içerisinde görev alması ve maiyetinde askerlerin bulunması bunun önemli göstergelerinden bir diğeridir. Sultan Mesud'un hükümdarlığı döneminde yaşanan şu tayin meselesi örneğinde bunun doğruluğunu bir kez daha görebiliyoruz. Bû-Sehl çıkılacak bir sefer öncesi hazırlık yapıldığı esnada Arslan Câzib'in oğlunun da sefere çıkacak orduda yer almasını istedi ve onun hakkında, "*Şöhret sahibi*

⁷ Tarih-i Sistan'da ölüm tarihi, 418/1027-1028 olarak verilmektedir. Bu hatalı bir tarihtir. Bkz. (Târîh-i Sîstan, 1381, s. 337).

bir adamdır ve birçok adamı vardır. Aynı zamanda kendisi de oğlu da bir kahramandır” (Beyhakî 1383: 374-375).

Askerî Hizmetleri

Arslan Câzib, uzun yıllar Gazneli Devleti'ne hizmet etmiştir. Görev süresi boyunca çeşitli askerî mücadeleler içinde yer almış neredeyse Gazneli Mahmud'un bütün askerî seferlerinde görev almıştır. Arslan Câzib'in görev aldığı ilk askerî hizmet muhtemelen Gazneli Mahmud'un taht mücadelesine girdiği yıllarda olmuştur. Kardeşi İsmail'i yenerek tahta oturan Mahmud, daha sonra önceden yönetimi kendisine ait olan Horasan bölgesinin Sâ mânîler tarafından Begtüzün'e verilmesine tepki gösterip hazırlıklara başlamış Horasan'ın tekrar kendisine verilmesini talep etmiştir. Bu talebi gerçekleşmediği gibi Türk kumandanlar Sâ mânî tahtından Emir II. Mansur indirip yerine II. Abdülmelik b. Nuh'u tahta oturtmuşlardır. Begtüzün, Ebû'l-Kâsım Sîmcûrî, ve Faik el-Hassa, Gazneli Mahmud'a karşı açık bir şekilde ittifak kurdular. Neticede savaş günü gelip çatığında Mahmud, ordusunu savaş nizamına soktu. Ordunun sağ tarafında on bin süvari ve otuz adet fil ile biraderi sipehsâlâr Nasr, sol kanadında ise on iki bin süvari ve kırk adet fil, ordunun merkezinde ise on bin süvari ve yetmiş fil ile Sultan Mahmud bulunmaktadır (İbn Miskevleyh 1920-21: 368). Neticede Gazneliler, 27 Cemaziyülevvel 389 (16 Mayıs 999) yılında zafer kazandılar. Gazneli ordusu savaş düzenine geçtiğinde sipehsâlâr sağ taraftaki birliklere komuta etmektedir. Hâcib ise sol kanada kumanda eder. Daha o dönemde Hâciblik vazifesi görevi yapan Arslan Câzib, ismi zikredilmese de ordunun sol kanadındaki on iki bin süvari ve kırk file kumanda etmiş diyebiliriz.

Gazneli Mahmud, kazanılan zaferden sonra Begtüzün ile Ebû'l-Kâsım'ın tekrar bir araya gelmelerini engellemek için Tûs'a doğru hareket ettiğinde Begtüzün ondan korkarak Cürcân tarafına kaçtı. Mahmud, Arslan Câzib'i Begtüzün'ün peşinden göndermiş, Arslan Câzib de onu Horasan sınırlarından çıkarana kadar takip etmiş ve ardından görev yerine geri dönmüştür. Bu başarılarından dolayı Arslan Câzib, Tûs valiliğine tayin edilmiş bir miktar kuvvet de emrine verilmiştir (Utbî 1334: 133; İbnü'l-Esir, 1991:122). Karşımıza bundan sonra kendisi Tûs valisi olarak çıkacaktır.

Gazneli Mahmud Herat'a dönünce Begtüzün bu durumu fırsat bilip tekrar Nişâbur'a gelmiştir. Bunu haber alan Gazneli Mahmud, yeniden güçlenme ve düzen kurma isteğinde olan Ebû'l-Kâsım b. Sîmcûr'un gücünü kırıp bölgeden çıkarması için Arslan Câzib'i görevlendirmiştir. Arslan Câzib, Kuhistân'a gitmiş Ebû'l-Kâsım ile savaşmış onu hezimete uğratmıştır. Bu yenilgiden sonra Ebû'l-Kâsım b. Sîmcûr, Tabes Bölgesi'ne çekilmiştir (Utbî 1334: 134; Fazlullâh 1999: 104).

Gazneli Mahmud, Ebû'l-Kâsım'ın Horasan bölgesinden çıkarılmasının ardından Horasan sipehsâlârlığı görevine kardeşi Emir Nasr'ı tayin etmiş ve onu sipehsâlârlığın merkezi Nişâbur'a göndermiştir (Utbî 1334: 134; Fazlullâh 1999: 104-105). Gazneli Mahmud, Horasan bölgesinin tekrar ele geçirilmesinde önemli askerî katkılarda bulunan Arslan Câzib'i Tûs valisi, kardeşi Nasr'ı ise Horasan sipehsâlârı tayin etmiştir.

Arslan Câzib, bundan sonra Horasan bölgesindeki mücadelelerde daha aktif rol oynamaya başlayacak, İsmail b. Nuh'un Sâ mânî devletini yeniden diriltme mücadelesine girdiği dönemde önemli askerî roller üstelenecektir. İsmail b. Nûh, Sâ mânî devletini yeniden diriltmek için harekete geçip bir ordu topladı ve birkaç defa Horasanı ele geçirme teşebbüsünde bulundu. Hatta Horasan sipehsâlârı Emir Nasr, İsmail'in saldırıları karşısında Herat'a çekilmiş ve Mahmud'dan yardım istemiştir. Gazneli Mahmud'un gönderdiği askerî yardımlar sayesinde İsmail b. Nûh'un birlikleri bölgeden çıkarılmış fakat İsmail, mücadelesinden vazgeçmemiştir.

Nitekim tekrar harekete geçip Serahs şehrini hakimiyeti altına almıştır. Emir Nasr, Serahs yakınlarındaki savaşta onu hezimete uğratmış, Ebû'l-Kâsım ise Sîmcûr'u yakalanarak Nasr'ın huzuruna getirilmiştir. İsmail b. Nûh'un komutanlarından Tuztaş Hâcib de yakalanmıştır. Esir alınanların büyük bir kısmı Gazne'ye gönderilmiştir. (Ocak/Şubat 1002) (Fazlullâh 1999: 112-113; Gerdîzî 1363: 382-383; İbnü'l-Esir 1991:131; Utbî 1334: 144). İsmail b. Nûh, bir müddet sonra tekrar yönünü Horasan bölgesine çevirince Gazneli Mahmud, İsmail b. Nûh'un Horasan bölgesinde karışıklık çıkarmasını engellemek için Belh'e gelip ordugâh kurmuştur. Gazneli Mahmud ayrıca komutanlarından Ferîgûn b. Mahmud'u da onun üzerine sevk etmiş, İsmail b. Nûh ise bu takipten kurtulmak için Kuhistân tarafına çekilmiştir. Horasan Sipehsâlârı Emîr Nasr, Arslan Câzib ve Hâcib Togancuk gibi Gazneli Mahmud'un

komutanlarının da üzerine gelmesi sonucu İsmail b. Nûh, Cürçân'a ardından da Bistâm tarafına doğru kaçmış fakat bu bölgede de Emîr Kâbus engelli ile karşılaşmıştır. Kâbus, onun bölgeye yerleşmesini engellemek için iki bin kişilik bir ordu göndermiştir. Horasan'da tutunamayacağını anlayan İsmail b. Nûh, Mâverâünnehir'e geçerek Buhara için bir girişimde daha bulunmuş fakat başarısız olmuştur. Yanında kalan askerler de devamlı savaşmaktan, bölgeler arasında gidip gelmekten bıkip usanmış ve onu terk etmişlerdir. Bundan dolayı yanında kalan küçük bir grupla Merv'in çöl kısımlarında İbn Büheyc el-Arabî'nin reisliğinde yaşayan göçebe bir Arap kabilesine sığınmıştır. Gazneli Mahmud, bu kabileyeye haber gönderip onu kendisine teslim etmelerini istemiştir. Fakat kabile ahali, o sırada Gazneli Mahmud tarafından bölgeye âmil olarak atanan Ebû Abdullah Mahrûy'un telkinleri ile İsmail b. Nûh'a saldırarak 395/1004-1005 yılında bir gece karanlığında onu öldürmüşlerdir (Fazlullâh 1999:119; İbnü'l-Esir 1991: 132). İsmail b. Nûh'un ölüm haberi geldiğinde Gazneli Mahmud oldukça öfkelenmiş ve Arslan Câzib'e, bu kabilenin cezalandırılması için emir vermiştir. Arslan Câzib, Ebû Abdullah Mahrûy ve İbn Büheyc'i yakalayarak Gazneli Mahmud'un emriyle idam etmiş ve onun emrine asilik eden bu kabileyi dağıtmıştır. (Utbî 1334: 148; Gerdizî 1363: 384-385; Fazlullâh 1999: 119). Görüldüğü üzere Arslan Câzib, Gazneli Mahmud hangi görevi verirse o görevi başarı ile tamamlamıştır.

Arslan Câzib'in, Gazneli-Karahanlı mücadelelerinde görev aldığını görüyoruz. Bu mücadelelerin sebebi Karahanlıların Gazneli hâkimiyetinde olan Horasan üzerinde hâkimiyet kurmak istemeleri ve bu nedenle bölgeye ordular sevk etmeleridir. Yapılan savaşlar neticesinde yenilgiye uğrayan Türk Hakanlığı, Horasan bölgesi üzerindeki emellerinden vazgeçip Gazneli hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. Karahanlı birliklerinin süratle Horasan şehirlerini ele geçirmeleri üzerine Gazneli devlet adamları durum değerlendirmesi yapmak üzere Gazne'de toplanmışlardır. Herat şehrinde bulunan Tûs Valisi Arslan Câzib, Gazneli Mahmud'un talimatı üzerine Gazne'ye çekilmiştir. Mahmud, sefere çıkmadan önce Horasan'da herhangi bir sorun çıkarsa Arslan Câzib'in Gazne'ye çekilip bu bölgeyi korumasını önceden bildirmişti.(Utbî 1334: 182; İbnü'l-Esir 1991: 154; Mîrhând 1380: 2913; Mîrhând 2017: 60). Utbî olayların akışını anlatırken Subaşı Tegin'in teçhizatlı bir ordu ile harekete geçtiğini bu sebeple Gazneli Mahmud'un Arslan Câzib'i on bin kişilik bir ordu ile onun üzerine sevk ettiği bilgisini vermektedir (Utbî 1334: 182; Mîrhând 1380: 2913). Subaşı Tegin nerden kalkıp göç ederse Arslan Câzib de oraya hareket ederdi. Sultan Mahmud, Tûs'ta ikamet ediyor ve Arslan Câzib'den haber beklemektedir. Gazneli Mahmud, o toplumu Horasan'dan dışarı atmak ve fesatlarının kökünü kazımak için ayağa kalktı. Belh şehrine yaklaşık yirmi kilometre kadar uzaklıktaki Katar (Keter) ovasında Çerhiyân köprüsünün yanında büyük bir savaş meydana geldi (5 Ocak 1008). Bu savaşta Arslan Câzib, Gazneli ordusunun sol tarafında yer alıyordu (Utbî 1334: 184; Gerdizî 1363: 390; Şebânkâreî 1363: 50; İbnü'l-Esir 1991: 157; Mîrhând 1380: 2914). Gazneli Mahmud askerî ve idarî anlamda ne kadar dirayetli bir hükümdar ise emrindeki komutanlarda bir o kadar mahir savaşçılardır.

Arslan Câzib'in görev aldığı askerî seferlerden biri de Gûr gazasıdır. Bu gazada Arslan Câzib, Altuntâş ile öncü vazifesi görmüştür (Utbî 1334: 199; İbnü'l-Esir 1991: 179). Dar bir boğazda yapılan savaşta zor durumda kalan Arslan Câzib ve Altuntâş'ın kuvvetleri arkadan gelen Gazneli Mahmud'un desteği ile kurtarılmış ve düşman hezimete uğratılmıştır. Yine Arslan Câzib, Hâcib Altuntâş ile birlikte Garcistan Şar'ının üzerine gönderilmiştir (Utbî 1334: 207-208; Mîrhând 2017: 2924-2925; Zeki 2019: 194). Bu ikili bazı nahiyeleri ele geçirdikten sonra Şar'ın oğlunun bulunduğu kaleyi kuşatıp ele geçirmişlerdir.

Arslan Câzib'in kaynaklarda on yedi Hint seferinden sadece birine katıldığı görülmektedir. Zikredilen bu sefer Nâradîn seferidir. Muhtemelen Gazneli Mahmud, Hint seferlerine çıktığı zaman Horasan bölgesindeki güvenliği sağlamak amacıyla Arslan Câzib'i bölgede bırakıyordu. Gazneli Mahmud, 404/1013-1014 yılının sonbaharında Hindistan'daki Nâradîn üzerine seferine çıkmıştır. Gazneli Mahmud, Nâradîn önlerinde askerlerini savaş düzenine geçirmiş, ordunun sağ kanadına zırhlı birliklerle beraber kardeşi Emîr Nasr'ı, sol kanadına Arslan Câzib'i, öncü birliklerin başına da Muhammed b. İbrahim et-Tâî'yi komutan olarak görevlendirmiştir. Altuntâş'ı da hassa askerleri ile merkeze yerleştirmiştir (Utbî 1334: 210; Fazlullâh 1999: 180). Bhimbâl ise Gazneli ordusu karşısında geri çekilme kararı alarak ordusu ile birlikte geçidi zorlu, yüksek iki dağ arasında bir vadide karargâh kurmuştur. Vadinin girişini ise büyük fillerle kapatmıştır. Buradan ülkenin her tarafına mektuplar gönderip gelecek olan yardımları beklemeye başlamıştır. Gazneli Mahmud'un bütün Hint seferleri önem arz etmesine rağmen Nâradîn seferi başlangıcı ve sonu itibarıyla ayrı bir öneme sahiptir. Gazneli

Mahmud'un bu sefere kardeşi Emîr Nasr, Arslan Câzib, Altuntâş ve Ebû Abdullah gibi büyük komutanları ile çıkması da seferin önemini ortaya koymaktadır.

Kâbus'un ölümünün ardından Dârâ'yı, Ziyârî tahtına oturtmak üzere Arslan Câzib komutasında ordu göndermeye hazırlanan Gazneli Mahmud, Kâbus'un diğer oğlu Emîr Menûcehr'in itaat etmesi üzerine Emîr Dârâ'yı, Ziyârî tahtına oturtma düşüncesinden vazgeçmiştir. Dârâ, Ziyârî tahtına oturamamış; fakat Gazneli Mahmud'un yanında önemli bir makam edinmiştir. Törenler ve av meclislerinde hep yanında bulunmuştur (Utbî 1334: 227-228).

Arslan Câzib'in adının tarihi kaynaklarda sık sık zikredilmesinin en önemli sebeplerinden biri Selçuklu Türkmenlerine karşı izlediği siyaset olmuştur. Çağrı Bey'in, Gazneli topraklarından Anadolu'ya geçmesi ve Arslan Câzib'in buna engel olamaması ilk temaslarıdır (Mîrhând 1380: 3124-3125; 2015: 25-29). Mahmud'u kızdıran ilk olay budur. 415/1024-1025 yılında Mâverâünnehir'de Yusuf Kadır Han ile Sultan Mahmud arasında tarihî bir görüşme meydana geldi. Gazneli Mahmud ile Yusuf Kadır Han görüşmesinde en önemli konulardan biri Selçuklular meselesi idi. Bu mesele Han'ın ısrarı ile Gazneli Mahmud'un inisiyatifine bırakılmıştı. Bu görüşmede Kadır Han, Gazneli Mahmud'dan Selçuk Türkmenlerini Türkistan ve Mâverâünnehir bölgesinden götürmesini ve askerî anlamda onlardan istifade etmesini tavsiye etti (Cûzcânî 1391: 269-271; 2015: 58-60). Mâverâünnehir görüşmesinden sonra Mahmud, Arslan Yabgu'nun gücü ve Mâverâünnehir'deki faaliyetleri üzerine ona bir elçi ile mektup göndererek otağına davet etmiş (İbnü'l-Esir 1991: 363) Hint gazalarına yardım göndermesi için Arslan Yabgu'yu huzuruna çağırmıştır (Fazlullâh 1999: 7; Râvendî 1991: 88-89). Gazneli Mahmud, Arslan Yabgu'yu bu davette bir hile ile yakalayıp Kalincar Kalesine hapsedmiştir. Bundan sonra Tuğrul ve Çağrı Beylerin etkisi ile Musa Yabgu'nun liderliğini kabul etmeyen Arslan Yabgu'ya tâbi Selçuklulardan bir grup Sultan Mahmud'a haber yollayarak Horasan bölgesine geçmek için izin istemişlerdir. 4.000 haneden oluşan bu grubun başında Yağmur, Kızıl, Göktaş ve Boğa adlı beyler bulunmaktaydı (Beyhakî 1383: 93; İbnü'l-Esir 1991: 293; Cûzcânî 1391: 271). Bu grup Gazneli Mahmud'a diğer beylere itaat etmediklerinden dolayı onların zulmüne maruz kaldıklarını bildirerek ondan yer talebinde bulunmuş; o ise bu Selçuklu grubundan gelen isteği devlet adamları ve emîrleri ile istişare etmiştir.

Arslan Câzib'in, Gazneli Mahmud'a *"Onların Horasan'a geçişine izin vermek doğru bir karar değil. Türkmenler kalabalıklar ve çok miktarda silah ve malzemeye sahipler. Bu sebeple fesat çıkarmaya müsaittirler. Bu Türkmenler niçin sana geliyorlar? Eğer onların Nehri geçmesine izin verirsen büyük bir hata yapmış oluruz. Onları bana bırak ki reislerini öldüreyim, erkeklerin ise ok atmalarını engellemek için başparmaklarını kestireyim"*(Gerdîzî 1363: 411; Fazlullâh 1999: 11-12; Hüseyinî1999: 2; İbnü'l-Esir 1991: 363; Cûzcânî 1391: 270) diyerek karşı çıktığı zikredilmektedir. Gazneli Mahmud, Arslan Câzib'in bu teklifi karşısında *"Sen kalpsiz ve merhametsiz bir adamsın"* cevabını vermiş. Arslan Câzib bu cevaba karşılık, askerî ve siyasî tecrübelerine güvenerek hiç imtina etmeden: *"Bunu yapmazsan çok pişman olacaksın"*(Gerdîzî 1363: 411; İbnü'l-Esir 1991: 363) diye cevap vermiştir. Aslında burada ileride meydana gelebilecek Türkmen tehlikesine vurgu yapmıştır. Nitekim bir müddet sonra Sultan Mahmud, Türkmenleri Horasan'a sokarak hata ettiğini dile getirmiştir (Şebânkâreî 1363: 80-81). İleride göreceğimiz üzere Arslan Câzib bu konuda haklı çıkmış, Türkmenler isyan çıkarıp, Gazneli Devleti'ni tehdit edecek konuma gelmişlerdir.

Selçuklu Türkmenlerinin bu kolu onun izni ile Horasan'ın Serahs, Ferâve, Nesâ ve Bâverd bölgelerinin kırsal alanlarına yerleştirilmiştir. Gazneli Mahmud, onları tebaası içine kabul etmekle birlikte onların devamlı denetim altında tutulmasını, vergi alınmasını ve bunun için de vergi tahsildarlarının görevlendirilmesini yerel idarecilere emretmiştir. Gazneli Mahmud, ayrıca onların devamlı silah taşımamaları (Cûzcânî 1391: 271) ve dağınık olarak yerleştirilmelerini idarecilerden istemiştir (İbnü'l-Esir 1991: 363). Arslan Câzib'in teklifini kabul etmemesine rağmen yine onun tarafından alınan tedbirler, onların düzeni bozucu faaliyetlere girişebilecekleri ihtimalini de göz önünde bulundurduğunu göstermektedir.

Bir müddet sonra Türkmenler bölgede düzeni bozucu hareketlerde bulunmaya başlamıştır. Gazneli Mahmud, Selçuklu Türkmenlerinin isyan hareketleri üzerine daha önce fikrine itibar etmediği Arslan Câzib'i bu isyanı bastırması için görevlendirmiştir. 418/1027 senesinde Ferâve, Nesâ ve Bâverd bölgelerinde yaşayan halk, Türkmenlerin baskısından perişan hale gelmişti. Bundan dolayı Sultan

Mahmud, Arslan Câzib'e bir mektup göndererek Türkmenleri itaat altına almasını ve halkı onların zulmünden kurtarmasını emretmiştir (Gerdîzî 1363: 415-416). Sultan Mahmud'un bu emri üzerine harekete geçen Arslan Câzib, kalabalık bir Türkmen grubu ile savaşa tutuşmuştur. Birçok Türkmen'in öldürülmesi ve yaralanmasına rağmen Türkmenlerin isyanı ve halka olan baskıları nihayete ermemiş aksine dahada artmıştır. Halkın şikâyetleri Gazne'ye, Sultan Mahmud'un kulağına gelmeye devam etmiştir. Gittikçe artan şikâyetlerden dolayı Sultan Mahmud, Arslan Câzib'i zayıflıkla itham etmiş, devletin Horasan sipehsâlârı Arslan Câzib ise Sultan Mahmud'un kendisini azarlaması ve zayıflıkla itham etmesi üzerine ona bir mektup göndermiştir: "Türkmenler eskisinden daha güçlüdür. Onların isyanını hâssa süvarileri ve sancaktarlar olmadan bastırmak zor. Eğer sultanımız bizzat gelmezse Türkmenler güçlenmeye devam ederler ve onları kontrol altına almak daha da zor olur" diyerek olayın ehemmiyetini bildirmiştir (Gerdîzî 1363: 416; Merçil 1989: 38). Arslan Câzib'in bu ifadelerine sinirlenen Sultan Mahmud, 419/1028 senesinde başkent Gazne şehrinden Tûs'a hareket etmiştir. Arslan Câzib, Sultan Mahmud'u Tûs şehrine girmeden şehrin önlerinde karşılayıp, Türkmenlerin faaliyetleri hakkında sultanı bilgilendirmiştir (Gerdîzî 1363: 416). Bu görüşmeden sonra Sultan Mahmud, Arslan Câzib'i tam teçhizatlı bir ordu ve birkaç komutan eşliğinde Türkmenlerin üzerine göndermiştir. Arslan Câzib komutasındaki Gazneli ordusu Ferâve ribatına kadar gitmiş, Türkmenlerle savaşa tutuşmuş, dört bin civarında Türkmen süvarisi öldürülmüş, geri kalanların bazıları esir edilmiş bazıları ise Balhan ve Dihistân dağlarına kaçmışlardır (Gerdîzî 1363: 416; İbnü'l-Esir 199: 292; Merçil 1989: 38; Özgüdenli 2013: 64-65). Bu sayede Türkmen tehlikesi kısa süreliğine de olsa durdurulmuştur. Ferâve savaşından anlaşılacağı üzere bu tarihlerde Arslan Câzib artık Horasan sipehsâlârı görevindedir. Selçukluların dağınık olarak farklı bölgelere çekilmelerine rağmen Gazneli Mahmud dikkatini onlardan çekmemiştir. Takibe devam ederek Horasan bölgesinde huzursuzluk çıkarmalarına mâni olmak için bütün tedbirleri almış hastalığının etkisiyle onların takip işini Arslan Câzib'e havale etmiştir (İbnü'l-Esir 1991: 292). Arslan Câzib iki yıla yakın bir süre Selçukluların hareketlerini takip etmiştir. Selçuklular çok hızlı hareket edip sürekli yer değiştirmektedirler. Bundan dolayı bu vazifede çok zorlanmıştır. Fakat yine de Nişâbur'dan Dihistân'a oradan Cûzcân'a kadar izlerini sürmüştür. Arslan Câzib'in peşlerini bırakmaması üzerine Selçuklular, takipten kurtulmak için Horasan bölgesinin dışına çıkmak zorunda kalmışlardır. Arslan Câzib, Horasan sipehsâlârlığı yaptığı bu dönemde Selçuklu Türkmenlerinin Horasan dışında tutulmaları konusunda başarılı askerî roller üstelenmiştir. Onun ölümünden sonra başa gelen Horasan sipehsâlârı onun kadar etkili askerî seferler yürütemeyecek ve Horasan elden çıkacaktır. Türkmenler ile aynı bölgede yaşayan Arslan Câzib, onların askerî, siyasî ve kültürel yaşantıları hakkında bilgi birikimine ve tecrübeye sahibidir. Daha önce onların, Horasan bölgesine yerleştirilmesine karşı çıkması da bu bilgi birikimi ve tecrübesinden ileri gelmektedir.

Arslan Câzib, Altuntâş'ın Hârizm hakimiyetini sağlamasına yardımcı olmak içinde görevlendirilmiştir. Gazneli Mahmud, durumun önemine binaen Altuntâş'ın Hârizm'de otoritesini tesis etmesine yardımcı olması için Arslan Câzib'i askerleri ile ona destek olması için göndermiştir. Altuntâş, Arslan Câzib'in askerlerinin de yardıma gelmesiyle isyanı bertaraf etmeyi başarmış, Ebû İshak ve adamlarını hezimete uğratmıştır. Ebû İshak belası yok edildikten sonra Hârizm'de Gazneli Mahmud adına hakimiyet tesis edilmiştir. Arslan Câzib hakimiyetin sağlanmasından sonra Hârizm'den ayrılarak Gazneli Mahmud'un yanına dönmüştür (Beyhakî 1383: 745-746).

Arslan Câzib'in Horasan sipehsâlârlığı ve Tûs valiliği yaptığı bölgeler huzur ve istikrara kavuşmuştur. Bunun yanında bu bölgeler kültürel, sanatsal ve mimari yönden gelişmiş ve onun yöneticiliği döneminde hanlar, külliyeler ve kervansaraylar inşa edilmiştir. Günümüz de mimari açıdan hala sağlam bir şekilde duran Ribât-ı Arslan Câzib, Seng-i Best Hanı, Arslan Câzib Ulu Cami ve Makbere-i Arslan Câzib ondan kalan mimari eserlerdir (Kâhakî & Tabar 2016: 103-120).

SONUÇ

Netice itibariyle gulâm sisteminden yetişen Türk kökenli Arslan Câzib, Mahmud'un tahta geçmesinden sonra karşımıza Tûs valisi olarak çıkmaktadır. Bu görevde kaldığı süre zarfında askerî ve idarî anlamda tecrübe kazanmış ve sonunda Horasan sipehsâlârlığı görevine tayin olmuştur. Arslan Câzib'in, Sultan Mahmud ve Meymendî ile birlikte büyümesi ve eğitim alması onun askerî ve idarî anlamda farkını her geçen gün göstermesine vesile olmuştur. Gazneli Devleti'nin sultan ve vezirden sonraki siyasî ve askerî yönden en güçlü devlet adamı olmuştur. Arslan Câzib, hayatta kaldığı süre boyunca Gazneli devletinin iç ve dış siyasetinin şekillenmesin de önemli görevler almıştır.

Devletin kuruluş aşmasında Horasan bölgesindeki askerî faaliyetleri, Karahanlı saldırılarının durdurulması, Gûr Gazası, Türkmen isyanının bastırılması, Hârizm'de Gazneli hâkimiyetinin tesisi ve Hindistan seferlerindeki başarıları onu Gazneli Mahmud nezdinde en güvendiği sipehsâlâr ve valilerinden biri haline getirmiştir. Bunların dışında muhtelif askerî seferlerde de yer almıştır. Arslan Câzib'in adının tarihi kaynaklarda sık zikredilmesinin en önemli sebeplerinden biri Selçuklu Türkmenlerine karşı izlediği siyaset olmuştur. Selçuklu Türkmenleri konusundaki mücadelesi Gaznelilerin 1040 yılına kadar daha hayatta kalmasına katkı sağlamıştır. Nitekim bu çalışmayla Türk tarihi içinde Arslan Câzib'in askerî ve idarî hizmetlerinin genel bir tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmadaki askerî ve idarî hizmetlerinin haricinde kaynaklara yansımaya muhtelif hizmetlerinin de bulunduğu yorumunu yapabiliriz.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmud. (2011). *Selçuknâme*. (Haz. Erdoğan Merçil). Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Avfî. Cevâmi'ü'l-ḥikâyât ve levâmi'u'r-rivâyât. Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi. Hasan Hüsnü nr. 720.
- Bundârî. (1318). *Zubdat al- Nusra va Nuḥbat al-Usra*. Şirket-i Arabiyye.
- Celâl-zâde Sâlih Çelebi. (2017). *Cevâmi'ü'l-ḥikâyât ve levâmi'u'r-rivâyât*. C. I. (Tuncay Bülbül, Haz.). Tezmer Yayınları.
- Cûzcânî. (1391). *Tabakât-ı Nâsirî*. (Bünyâd Ferheng-i Cihandaran-ı Gûrî, Nşr.). Danişgâh-ı Kabil.
- Cûzcânî. (2015). *Tabakât-ı Nâsirî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler Hârezmşâhlar)*. (Erkan Göksu, Terc.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Devletşâh. (1338). *Tezkiretü's-şu'arâ'*. (Ramazani-Muhammed, Nşr.). Tahran.
- Devletşâh. (1977). *Devletşâh Tezkiresi*. C. II. (Necati Lügâl, Çev.). Tercüman 1001 Temel Eser. İstanbul.
- Ebû Nasr Muhammed b. Abdülcabbar el-Utbî. *Târîhü'l-Utbî*. Millet Kütüphanesi. Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 34 Fe 1409.
- Ebû'l-Fazl Beyhakî. (1390). *Dibâ-yı Didarı Metn-i Kâmil Tarih-i Beyhakî*. (Doktor Muhammed Cafer Yahâkkî, Nşr). İntişârat-ı Tahran.
- Ebû'l-Fazl Beyhakî. (1383). *Târîh-i Beyhakî*. (Ali Ekber Feyyaz, Muhammed Cafer Yahâkkî, nşr.). İntişârat-ı Dânişgâh-ı Firdevsî. Meşhed.
- Ebû'l-Fazl Beyhakî. (2019). *Târîh-i Beyhakî*. (Necati Lügâl, Terc.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ebû'l-Fazl Beyhakî. *Tarih-i Sebüktegin*. Bibliothèque nationale de France Département des Manuscrits. Supplément Persan 1054.
- Ebû'n-Nasr Muhammed b. Abdülcabbar Utbî. (1334). *Terceme-i Târîh-i Yemînî*. (Curfâdekânî, Farsçaya çev., Ali Kâvîm, thk.). Çaphâne-i Ferdin.
- Ebû'n-Nasr Muhammed b. Abdülcabbar Utbî. (1828). *The Kitâb-i Yamînî, Historical Memories of the Amîr Sabuktâgun and The Sultan Mahmud of Ghazna*. (James Reynolds, İngilizceye Trans.). The Oriental Translation.
- Ebû'n-Nasr Muhammed b. Abdülcabbar Utbî. *Tarih-i Yemini*. Bibliothèque nationale de France. Département des manuscrits, Arabe 6196.
- el-Hüseynî. (1933). *Ahbarü'd-devleti's-selçukiyye*. (Muhammed İkbâl, nşr.). Lahor.
- el-Hüseynî. (1999). *Ahbarü'd-devleti's-selçukiyye*. (Necati Lügâl, çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- el-Menînî. (1286). *el-Fethu'l-Vehbî alâ Târîhi Ebî Nasr el-Utbî*. C.I. el Matbaatü'l-Vehbiyye. Mısır.

- Ferruhî-yi Sîstânî. (1335). *Dîvân*. (M. Debîr-i Siyâkî, nşr.). Tahran.
- Firdevsî. (1366). *Şâhnâme*. (Celal Halikî Mutlak, nşr.). The State of New York University Press.
- Gerdîzî. (1363). *Zeynü'l-Ahbâr*. (Abdülhay Habîbî, thk.). Dünya Kitap. Tahran.
- Göksu, E. (2011). *Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına. Türk Dünyası Araştırmaları*. 96 (191), 97-116. Erişim Adresi: https://www.tdadergi.com/arsiv/191_Arastirma.pdf.
- Hândmîr. (1357). *Düstüru'l-Vüzera*. (Said Nefisi, nşr.). Tahran.
- İbn Miskevleyh. (1920-21). *The Eclipse of the 'Abbasid Caliphate, Original Chronicles of the Fourth Islamic Century*. C. VI. (H. F. Amedroz, D. S. Margoliouth, Trans.), Basil Blackwell. Oxford.
- İbnü'l-Cevzî. (1992). *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. C. XV. (Muhammed Abdü'l-Kâdir Atâ-Mustafa Abdü'l-Kâdir Atâ, nşr.), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Esîr. (1991). *el-Kâmil fi't-târîh*. C. IX. (Abdülkerim Özeydî, çev.). Bahar Yayınları. İstanbul.
- Kâhakî, Ahmed Salihî ve Tabar, Necmi Musa. (2016). *Puzûhiş-i ber Şinâht-ı Mecmua-i Arslan Câzib ve der Dervre-i Gaznevî der Seng-i Büst*. Puzûhişhâ-i Târîh-i İlmî Dânişkede-i Edebiyat ve ve Ulûm-ı İnsânî-i Dânişgâh-i İsfahan. 4, 103-120.
- Kortel, S. H. (2006). *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât: 1206-1414*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köprülü, F. (1987). *Hâcib*. İslâm Ansiklopedisi. (C. 5/1, s. 30-31). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Merçil, E. (1989). *Gazneliler Devleti Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Merçil, E. (2004). *Meymendî. İslâm Ansiklopedisi*. (C. 29, s. 504.). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara.
- Merçil, E. (2011). Sipehsâlâr: II. Gazneliler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 26, (2), s. 459-473. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/58800>.
- Mîrhând. (1380). *Ravzatü's-safa*. C. 6. (Cemşid Keyânfer, nşr.). İntişârât-ı Esâtîr. Tahran.
- Mîrhând. (2015). *Ravzatü's-safa (Tabaka-i Selçûkiyye)*. (Erkan Göksu, çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mîrhând. (2017). *Ravzatü's-safa (Mülûk-i Gazneviyye)*. (Erkan Göksu, çev.). Kronik Yayıncılık.
- Mukaddesî. (2015). *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*. (Ahsen Batur, çev.). Selenge Yayınları.
- Mukaddesî. (2003). *Ahsenü't-Tekâsîm Fî Ma'arifeti'l-Ekâlîm*. (Muhammed Emin el-Dinavî, nşr.). Darü'l-Kitap. Beyrut.
- Müeyyed Sabitî Seyyid Ali. (1967). *İsnâd u Nâme-hâ-yı Târîhi ez-Evâil-i Devrehâ-yı İslâmî tâ Evâhır-i Ahd-i Şah İsmail-i Safevî*.
- Nâsırüddin Münşî Kirmânî. (1337). *Nesaimü'l-Eshâr*. (Celâleddin Hüseyinî Urmevî, nşr.) Tahran.
- Nizâmülmülk. (2016). *Siyâsetnâme*. (Mehmet Altay Köymen, çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2013). *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi 1040-1157)*. C. I. İsam Yayınları.
- Palabıyık, H. (2002). *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*. Araştırma Yayınları.
- Rahman, A. (1998). The Zalankot Bilingual Inscription. *East and West*. 48, (3/4), 469-473. Erişim Adresi: <https://www.jstor.org/stable/29757399>.
- Râvendî. (1921). *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*. (Muhammed İkbâl, nşr.). Londra.
- Râvendî. (1991). *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*. C. I. (Ahmed Ateş, çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Reşîdüddin Fazlullâh. (1999). *Câmiü't-Tevârih*. C. II/4. (Ahmed Ateş, nşr.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Reşîdüddin Fazlullâh. (1999). *Câmiü't-Tevârih*. C. II/5. (Ahmed Ateş, nşr.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Reşîdüddin Fazlullâh. (2014). *Câmiü't-Tevârih* (Zikr-i Tarih-i Al-i Selçuk). (Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Terc.). Bilge Kültür Sanat.

Şebânkâreî. (1363). *Mecmau'l-Ensâb*. (Mîr Haşim Muhaddîs, thk.). İntişârat-ı Emîr-i Kebir.

Şemseddin Sami. (2009). *Kâmûs-ı Türkî*. Kapı Yayınları.

Taneri, A. (1996). *Hâcib*. İslam Ansiklopedisi. (C. 14, s. 508-511). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Târîh-i Sîstan. (1381). (Muhammed Takî Bahar, nşr.). Enteşerat-i Mu'in. Tahran.

Ukaylî. (1337). *Âsârü'l-Vüzerâ*. (Mîr Celâlüddîn Hüsseyînî Urmevî, tsh.). Enteşerat-i Daneşgah-i Tahran.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal: Büyük Selçukîler, Anadolu Selçukîleri, Anadolu Beylikleri, İlhanîler*, Karakoyunlu. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Zahîru'd-Dîn Nişâbûrî. (1332). *Selçuknâme*, (Mirza İsmail Han, nşr.). Tahran.

Zeki, İzzetullah, (2019). *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*. Çizgi Kitapevi.